

Zahraničná politika Ruska v ére Jel'cina

Peter Stupavský

Ak chceme pochopiť vzdialenosť, ktorou prešla ruská politická kultúra od začiatku Gorbačovovej prestavby do dnešných dní, je dostačujúce, ak si spomenieme na vtedajšiu senzáciu spreď zhruba ôsmych rokov. Vtedy Gorbačov začal hovoriť o možných alternatívnych voľbách nielen do štruktúry soviетov, ale aj do orgánov strany. Od toho momentu bolo v ZSSR a v Ruskej federácii uskutočnených už niekoľko volebných cyklov či na federálnej, alebo regionálnej úrovni. Voľby *prestali byť* symbolickým, či existenčným problémom. Postupne prešli do polohy psychologickkej a technologickej rutiny.

Práve skončené prezidentské voľby v Rusku (prvé kolo sa uskutočnilo 16. júna 1996 a druhé kolo 3. júla 1996), v ktorých obhájil svoj post B. Jel'cin pred svojim protikandidátom G. Ziuganovom, sa stali rubikomom, ktorý Rusko, jeho politické elity a voliči úspešne prekonalí a posunuli proces politickej modernizácie Ruska „*k svetovej demokratickej norme*“.¹ (Pozn.: *Hovoríme výlučne, prarafrázujúc slová Oskara Krejčího, o voľbách ako o sviatku demokracii, resp. o voľbách ako o jedinom právne a morálne relevantnom zdroji moci.*)

Politické a sociálno-ekonomické dôsledky volebného víťazstva B. Jel'cina nebudú mať zásadný vplyv na vektor súčasnej evolúcie v Rusku a neprekonajú objektivný koridor možností krajiny (najmä jej ekonomický, ale i morálny rozmer).

Súčasný stav ruskej politickej scény je *odrazom zložitosti vývoja ruskej spoločnosti* v podmienkach postkomunistickkej transformácie. Jednou z podstatných zvláštností ideového pozadia procesu jej formovania a profilácie je deformované (niekedy až obrátené) chápanie pojmov „*ľavica*“ a „*pravica*“ v porovnaní s tradičnou definíciou ľavicovosti a pravicovosti v spoločnostiach s rozvinutým systémom politického pluralizmu. Táto deformácia je priamym dedičstvom ideovo-politického diškurzu predchádzajúceho obdobia vývoja ruskej spoločnosti a prejavuje sa aj vo formovaní politického systému a politických vzťahov.

Prezident Ruskej federácie v súlade s článkom 80, bod 3 Ústavy Ruskej federácie, ktorá bola prijatá všeľudovým hlasovaním 12. decembra 1993, „*v súlade s Ústavou RF a federálnymi zákonmi vymedzuje základné smery vnútornej a zahraničnej politiky štátu*“.²

Porovnajúc dátum prijatia Ústavy Ruskej federácie a dátum, kedy bol po prvý krát zvolený za prezidenta B. Jel'cin, zisťujeme, že zahraničná politika, jej smerovanie je vlastne od začiatku pevne v rukách práve B. Jel'cina.³ A ak je v nás len kúsok ochoty akceptovať známú marxistickú tézu, že zahraničná politika je vlastne pokračovaním vnútornej politiky, môžeme urobiť záver, že aj vnútorná politika v novom Rusku bola (a vlastne je) komplikovaná.

Zahraničná politika nového Ruska je zložitým fenoménom. Okrem zvláštností, ktoré ju v porovnaní so zahraničnou politikou predoktóbrového Ruska a so zahraničnou politikou ZSSR robia principiálne inou, existujú aj iné príčiny, kvôli ktorým je zložitejšou. Jednou z takých príčin je *častá premenlivosť, typická ako pre koncepcie, tak aj pre zahranično-politickú prax*.⁴

Potvrdením takej premenlivosti je niekoľko pomerne krátkych etáp, ktoré si pri stručnej analýze zahranično-politickej činnosti Ruska v rokoch 1990–1996 (*teda v ére B. Jel'cina*) možno dobre všimnúť.

Nultý rok

Prvú etapu zahranično-politickej činnosti Ruska môžeme lokalizovať na rok 1990 až august 1991. Kludne ju môžeme nazvať aj etapou „romantických ilúzií“.

Čím sa od ostatných odlišuje práve táto etapa? Na jednej strane v bývalom ZSSR neustále narastala ostrosť boja nových ruských lídrov zväzových orgánov, snaha udržať si svoju suverenitu.

Počas tohto obdobia sa zahraničná politika nového Ruska iba rodila a logicky bola ešte v tieni veľkej – zväzovej. V tej dobe za všetko zodpovedal mohutný Sovietsky zväz. Preto sa pri vzniku samostatného ruského Ministerstva zahraničných vecí mohlo plánovať, mať ružové nádeje a romantické ilúzie o možnom zvládnutí globálnych, či regionálnych procesov. Toto smerovanie bolo akcentované aj tým, že ľudia, ktorí sa dostali na čelo ruského Ministerstva zahraničných vecí, boli pomerne mladí (*to by samozrejme nevadilo*), ale najmä politicky naivní a neskúsení (*a to už vadí*) a vnútornou politikou limitovaní ľudia.

Pozoruhodný rast snáh Ruska a iných republík ZSSR smerom k väčšej samostatnosti vo svojich vnútorných záležitostiach bol sprevádzaný zosilnením ich snaženia dosiahnuť najmä svoju vlastnú a nezávislú zahraničnú politiku.

V tejto súvislosti vznikol celkom nový fenomén v zahraničnej politike ZSSR a neskôr Ruska, a to nevyhnutnosť vôbec naladiť a začať upevňovať dobré susedské vzťahy s republikami (*a po decembri 1991 už s nezávislými štátmi*) blízkeho zahraničia, ktoré ešte tesne predtým boli hlavnou súčasťou jednotného, centralizovaného štátu – svetovej veľmoci č. 2.

Vybočiac od základnej témy, možno podčiarknuť, že úporne a dôsledne bojujúc so sovietskym zväzovým centrom, ruská republiková elita bola fakticky hlavným ničiteľom ZSSR.⁵ Taká taktika bola podľa môjho názoru veľmi diskutabilná, pretože *ignorovala skutočnú historickú úlohu samotného Ruska vo formovaní toho štátu, ktorý sa dlhý čas nazýval Ruským impériomom a neskôr ZSSR*.

Celkove za obdobie od decembra 1990 do augusta 1991, to znamená do začiatku rýchlo prebiehajúcej a neriadenej reakcie rozpadu ZSSR, zahranično-politická stratégia Ruska sa podľa V. Lukina, vtedajšieho predsedu Výboru Najvyššieho sovietu RSFSR pre medzinárodné otázky a zahranično-ekonomické vzťahy (V. Lukin je aj dnes predsedom Výboru pre medzinárodné otázky Štátnej dumy, pričom kandidoval za JABLOKO G. Javlinského), orientovala na „*odmietnutie globálnej stratégie a jej zamenenie na racionálno-regionálnu*.“

Druhá etapa

Po augustovských udalostiach roku 1991 sa čím ďalej, tým viac akcenty premiestňovali smerom k zvýšeniu suverénnej úlohy Ruska.

Nastúpila tzv. druhá etapa – etapa „*eufórie*“, zrodenej úspechmi boja za nezávislosť, opíjajúcej radosti zo slobody. Táto etapa porevolučného chaosu, trvajúca od augusta do konca decembra 1991, sa skončila, ako je všeobecne známe, rozpadom ZSSR, relatívne úplnou suverenizáciou bývalých zväzových republík a nakoniec aj vyhlásením Ruskej federácie za právneho pokračovateľa Sovietskeho zväzu so všetkými dôsledkami (*napr. udržanie miesta v Bezpečnostnej rade OSN, získania siete zastupiteľských úradov po ZSSR, ale i vysoké finančné pohľadávky a záväzky*).

Aké sú základné črty tejto etapy? Predovšetkým rýchlo, dokonca lavínovite pádla úloha a prestíže zväzového centra a v priamej úmere došlo k rastu úlohy bývalých zväzových republík. Tento proces bol sprevádzaný *rozhodným odmietnutím* nových republikových mocenských štruktúr akokoľvek sa podriaďiť (aj koordinačne) vôli bývalého zväzového centra.

Tento proces prebiehal za podmienok rýchleho preorientovania sa zahraničných vzťahov prakticky všetkých bývalých zväzových republík. Ak hovoríme o Ruskej federácii, práve cez toto obdobie bol v jej zahraničnej politike jasne badateľný tzv. *proatlantický*

stržeň. Západ a predovšetkým USA nám pomôže – tak sa v podstate môže vyjadriť kvintescencia naivnej zahraničnej politiky Ruska na jeseň roku 1991.

Takúto prozápadnú (a neskôr ostro kritizovanú) zahranično-politickú stratégiu Ruska jasne sformuloval A. Kozyrev, ktorý stál na čele ruskej diplomacie od jej začiatku až prakticky do konca roku 1995. Mesiac po zásadných vnútropolitických zmenách vyhlásil, že sa záujmy zahraničnej politiky ruského štátu musia podriadiť historickej úlohe pretvorenia Ruska „z nebezpečného a chorého giganta Eurázie na člena západnej zóny spoločného prekvitania“.⁶

No už o niekoľko dní v interview pre denník Izvestija, ktorý mal titulok *Rozmýšľať o svojich záujmoch*, minister rozostavil zahranično-politické akcenty podľa inej schémy:⁷

– rozdelenie funkcií medzi centrom a republikami musí vychádzať z potrieb a konkrétnych reálií;

– strategické smery zahraničnej politiky má určovať zväzové Ministerstvo zahraničných vecí, ktoré musí taktiež vyplňať koordinačnú funkciu, predovšetkým v riešení problémov globálneho charakteru;

– dvojstranným vzťahmi predovšetkým so susednými štátmi sa budú zaoberať republiky.

A. Kozyrev vystúpil *proti tomu*, aby v republikách umiestňovali zväzové veľvyslanectvá, no bol za to, aby sa takticky koordinovali záujmy a potreby celého zväzu a republík, aby bol vytvorený efektívny mechanizmus spoločného prijímania rozhodnutí a spolupráce. Interview bývalého šéfa Ministerstva zahraničných vecí Ruskej federácie je zaujímavé a dôležité ešte v jednom smere. Priority zahraničnej politiky rozdelil po vertikále a horizontále.

Po vertikále. Zmena priorít od vojenských k ekonomickým, udelenie akcentu ekonomickej obrode Ruska, vychádzajú z faktu, že *zahraničná politika je funkcionálnym, alebo obsluhujúcim nástrojom v politike*. Autor ďalej tvrdil, že v tých oblastiach sveta, kde nemá Rusko ekonomické záujmy, sa má správať *skromnejšie*. Preto majú byť prioritnými partnermi Ruska bohaté, rozvinuté krajiny, ktoré sa už ekonomicky a demokraticky legitimizovali. „*Cieľavedomá orientácia smeruje na USA, západnú Európu a Japonsko*“, uvažoval A. Kozyrev.

Po horizontále. Prvý okruh zájmov Ruska tvoria suverénne štáty na území bývalých zväzových republík. Charakter vzťahov s nimi bude rôzny – aj federatívny, aj konfederatívny, aj zmluvný. Druhý okruh tvorí severná pologuľa, susedia Ruska – USA, Japonsko, Kórea, Čína a krajiny SVE. Tretí okruh tvoria vzdialenejšie krajiny, štáty „tretieho sveta“. Podľa toho ako sa bude Rusko stavať na nohy, bude sa časom musieť pripájať k medzinárodným programom pomoci týmto krajinám.

Etapa nádejí

Základnou črtou zahraničnej politiky Ruska tretej etapy, trvajúcej od decembra 1991 do decembra 1992, bol „atlantizmus“ s dôrazom na ustanovenie, ak nie priateľských partnerských, tak aspoň čo najbližších a *dôvernejších* vzťahov s USA.

Celkove to bola etapa *mimoriadnych nádejí* na Západ a na USA a taktiež na Spoločenstvo nezávislých štátov, zrodené z iniciatívy Ruska na začiatku tejto etapy.

Po spomínanej lavínovitej suverenizácii republík sa situácia rozvíjala tak, že už v druhej polovici decembra 1991 a začiatkom roku 1992 Rusko a iné krajiny Spoločenstva nezávislých štátov uznala väčšina krajín sveta. K 3. januáru 1992 Rusko ako nezávislý štát uznalo 105 krajín.⁸

Je zaujímavé, že sa niektoré uznávajúce štáty pozerali na nové Rusko ako na *štát-pokračovateľ* bývalého ZSSR, pričom predtým Ústava Sovietskeho zväzu prezentovala jednotlivé zväzové republiky ako rovnocenné subjekty. Vychádzajú z takého prístupu, mnohé krajiny chápali uznanie Ruska ako samo o sebe rozumejúcou sa vecou, nevyžadujúc si špeciálneho vyhlásenia. Na druhej strane sa nevyžadovala ani reakreditácia zahraničných veľvyslancov

v Moskve a veľvyslancov bývalého ZSSR v zahraničí. Na základe žiadosti Ministerstva zahraničných vecí Ruskej federácie boli diplomatické a konzulárne zastupiteľstvá bývalého ZSSR v zahraničných štátoch uznané ako diplomatické a konzulárne zastupiteľstvá Ruskej federácie.

Rusko sukcedovalo do zmluvného systému a následne za zaviazalo plniť všetky medzinárodné zmluvy ZSSR ako účastníka týchto zmlúv a v špeciálnych prípadoch plniť funkcie depozitára.

Po súhlase všetkých zainteresovaných krajín Rusko nahradilo ZSSR aj v Bezpečnostnej rade OSN. V predvečer nového roku 1992 Jurij Voroncov, bývalý stály zástupca ZSSR pri OSN, odovzdal generálnemu tajomníkovi OSN poverovacie listiny ako stály zástupca RSFSR. Všetko toto okrem iného vraví o tom, že svet si predtým *asocioval ZSSR predovšetkým s Ruskom*.

Po vyriešení otázky o členstve krajín Spoločenstva nezávislých štátov v OSN sa pomerne rýchlo vyriešila aj otázka o ich účasti v iných medzinárodných organizáciách.

Radikálne zmeny, ktoré prebehli v ZSSR v decembri 1991, boli podrobne analyzované v článku A. Kozyreva publikovanom začiatkom januára 1992, v ktorom autor o. i. píše: „... *formovanie Spoločenstva nezávislých štátov, ktoré vzniklo na úlomkoch bývalého Sovietskeho zväzu, je hlavnou prioritou ruskej diplomacie. Už boli nájdené a do života pretvorené idey jednoty našich národov... Bola dosiahnutá dohoda o jednotnej obrane, o jednotnom vojensko-strategickom priestore, boli vyčlenené obrysy sociálno-ekonomickej vzájomnej súčinnosti.*“ Ďalej A. Kozyrev upozorňuje, aby Spoločenstvo nezávislých štátov nebolo pokladané za „*mŕtvo narodené dieťa*“, a vyzval taktiež radikálne znížiť počet jadrových zbraní, prestať v pretekaní v zbrojení a pod. Osobitne vymedzil vzťahy s USA a s krajinami Západu ako *s prirodzenými spojencami Ruska*.

Neskoršie pochopenie faktu, že ani Západ, ani USA nie sú *prírodnými spojencami Ruska*, prinútilo ruskú diplomáciu ku korekcii svojho optimizmu a k praktickému obratu spočiatku na Východ a potom aj na Sever a Juh.

V roku 1992 sa v zahraničnej politike Ruska prejavil ešte jeden, pre A. Kozyreva a jeho okolie nepríjemný aspekt. V súvislosti s odstredivými tendenciami a zvýšením samostatnosti území sa mnohé subjekty Ruska začali nekompromisne domáhať svojho dielu a účasti na zahranično-politickej činnosti štátu.

Poznanie reality

V decembri 1992 sa tak začala nová, štvrtá etapa zahranično-politickej činnosti nového Ruska, ktorá trvala rovnako dlho (do decembra 1993), ako predchádzajúca, t. j. celý rok.

V tejto etape k západnému vektoru, ktorý zostal hlavným, pribudol aj východný a ruská diplomacia sa snažila obnoviť svoje stratené pozície v tomto priestore. Určité preorientovanie sa zahraničnej politiky Ruska vzniklo, ako sa zdá, predovšetkým preto, že západný smer nebol taký prínosný, ako očakávali politickí romantici. Svoj vplyv na zmenu mali i objektívne faktory, ako napr. eurázijská geostrategická poloha Ruska, predtým vytvorené tradície a i.

Aj vývoj zahranično-politických udalostí v roku 1992 ukázal, že ruská diplomacia sa nemôže a nemá jednostranne orientovať iba na Západ. Pod tlakom rôznych aktuálnych príčin A. Kozyrev 22. októbra 1992, vystupujúc na zasadnutí Najvyššieho sovietu, korekcii kurzu umocnil slovami: „*Rusko nemôže zužovať hranice partnerstva vyberajúc si medzi Východom a Západom. Spektrum záujmov Ruska je oveľa širšie a je potrebné brať do úvahy aj maximum možných vzájomných súčinností.*“¹⁰

Nakoniec druhým a nemenej dôležitým výsledkom *štvrtého obdobia* bola zjavná pragmatizácia zahranično-politickej činnosti Ruska, čiastočné odmietnutie utopických a ilúzií nádejí prvej a druhej etapy. V piatej etape sa tento kurz ďalej rozvíjal.

Legitimizácie a schválenia prezidentskej zahraničnej politiky

Dňa 12. decembra 1993, po prijatí novej Ústavy Ruskej federácie a po voľbách do Federálnej rady, v zahraničnej politike Ruska nastúpila *piata etapa*, ktorá s malými korekciami trvá dodnes. Od predchádzajúcich sa líši predovšetkým tým, že k novej, prezidentskej podstate tejto politiky bol vytvorený silný ústavný rámec. Ostatné rozdiely tohto obdobia pozostávajú najmä vo výmene „atlantizmu“ za „europeizmus“ a ešte vo väčšom zosilnení ázijského vektora, predovšetkým blízkovýchodného, a nakoniec aj v snahách aktívnejšie obhajovať národné záujmy Ruska.

Ciele a úlohy, ktoré si vytýčila zahraničná politika na tejto etape, sformulované v každoročnom Posolstve prezidenta Ruskej federácie Federálnemu zhromaždeniu a v iných dokumentoch, boli celkove nerealistické. Predovšetkým kvôli pokračujúcemu konfliktu v Čečensku, ktorý seriózne podkopával medzinárodnú imidž Ruska.

Udalosti vnútri Ruska a za jeho hranicami v roku 1995 a prvé mesiace roku 1996 názorne ukázali, nakoľko nepopulárna je vojna v Čečensku. Zjavne vediac o nebezpečenstve bezperspektívnosti riešenia otázky upevnenia ruskej štátnosti silovou cestou, pragmatici v Rusku sa teraz mimoriadne snažia, aby sa čečenská „epopeja“ ukončila s minimálnymi stratami a čo možno najskôr. (Pozn.: V čase spracovávania tohto textu v Groznom znovu vypukla ostrá konfrontácia a začiatok augusta sa typologicky podobal akcii bojovníkov v marci 1996, keď na niekoľko dní ovládli mesto.)

Oslabené Rusko musí ustupovať nielen na čečenskom fronte, no aj na všetkých diplomatických frontoch v ďalekom zahraničí, predovšetkým na Západe. Pod mohutným metodickým náporom USA a iných krajín NATO sa v Južoslávii toto ustupovanie prejavilo najmarkantnejšie za posledné desaťročia.

Rovnako sa to prejavilo aj vnútri Spoločenstva nezávislých štátov. Nehladiac na pokusy o integračné procesy vo vnútri Spoločenstva nezávislých štátov, jeho členské krajiny stále častejšie hľadajú oporu nie v blízkom, ale v ďalekom zahraničí, za hranicami Ruska. Ich snahám napomáha ako politika západných krajín, predovšetkým USA a po línii NATO Turecka, ako aj východných, medzi iným aj Japonska. Najmarkantnejšie sa tento prístup prejavuje v politike plynosného Turkmenistanu, alebo na miesto druhého Kuvajtu pretendujúceho Azerbajdžanu.

Nielen pod rastúcim nátlakom kritiky na adresu Ministerstva zahraničných vecí Ruskej federácie a najmä personálne ministra A. Kozyreva na jeseň roku 1995, no pravdepodobne berúc do úvahy výsledky decembrových volieb do Štátnej dумы, B. Jel'cin sa nakoniec rozhodol urobiť dlho očakávaný krok a začiatkom januára 1996 zamenil ministra zahraničných vecí.

S vymenovaním na toto miesto J. Primakova sa v zahraničnej politike Ruska začala nová, *šiesta etapa*.

Od samého začiatku nový minister vystupoval pomerne presvedčivo a so znalosťou vecí. Za minulé mesiace sa jasne načrtli aj priority jeho činnosti, ustanovenie priateľských, skutočne dobrých susedských vzťahov s krajinami Spoločenstva nezávislých štátov, konštruktívnych stykov s krajinami SVE a Západu atď. Samotný J. Primakov sformuloval tri najdôležitejšie otázky, nastolené pred Ruskom v oblasti medzinárodných vzťahov, ktoré musí, ak chce Rusko ostať vplyvnou mocnosťou, zvládnuť:

- prechod od dvojpolárneho sveta k jednopolárnemu (hegemón USA),
- vybudovanie vzťahov medzi protivníkmi v „studenej vojne“,
- uskutočnenie aktívnej zahraničnej politiky z pozície veľkej mocnosti pri súčasnej geopolitickej situácii.

Determinanty zahraničnej politiky Ruska

Dve časti volebného cyklu (voľby do Štátnej dумы a prezidentské voľby) má Rusko úspešne za sebou. Tretia časť – voľby gubernátorov a zákonodarných zborov v niektorých

subjektoch federácie – budú od septembra 1996 do januára 1997. Tieto voľby urobia bodku za prerozdelením politickej moci a dokončia budovanie štruktúry mocenských skupinových vzťahov. V prípade, že dlhodobo budú určovať orientáciu Ruska záujmové skupiny z civilných odvetví, potom je pravdepodobné, že sa v jeho zahraničnej politike bude ako hlavný smer presadzovať *kooperačný*, ktorý by sa mohol premietnuť do stabilizovaných ekonomických a bezpečnostných vzťahov s najvýznamnejšími aktérmi medzinárodných vzťahov. Z priestorového hľadiska môže mať tento vývojový variant tri modifikácie s ťažiskom v európsko-atlantickej alebo ázijsko-pacifickej dimenzii, prípadne s rovnovážnou orientáciou na oba smery.

Stúpenci *atlantického smerovania Ruska* presadzujú koncepciu partnerstva s krajinami západoeurópsko-atlantickej civilizácie, ktorá nevyhnutne predpokladá odmietnutie návratu krajiny k imperiálnej politike.

Eurázijsko-slavianofilský smer vychádza zo špecifickej hodnotovej orientácie Ruska ako eurázijskej veľmoci, čo podmieňuje aj jeho osobitné postavenie vo svetovej politike. V rámci tejto koncepcie sa tiež objavuje predstava o zjednotení 300 mil. Slovanov pod vedením Ruska. Stúpenci tohto smeru sú zvlášť náchylní presadzovať silové metódy zahraničnej politiky a takmer automaticky predpokladajú konfrontačné súperenie Ruska a USA.

Voľby a J. Primakov

Dnes, keď už má B. Jeľcin za sebou nielen po predvolebných starostiach, ale i po slávnostnej prísaha v Kremli, je možné konštatovať, že J. Primakov ako minister B. Jeľcinovi ako kandidátovi výrazne, ale nenápadne pomohol (*nenápadne, to je pre diplomata „značka kvality“*).

Výrazný diplomatický úspech bol v tom, že kandidát B. Jeľcin dostal skoro celosvetovo-uniersono podporu, ale najmä v tom, že problematika zahraničnej politiky Ruska nebola počas predvolebnej kampane vťahnutá do predvolebného boja.

J. Primakov neutralizoval národné-patriotické výzvy opozície tým, že *„aktívne a nekompromisne obhajoval ruské záujmy a realizoval samostatnú ruskú zahraničnú politiku“*.¹¹

A to je smerovanie, ktoré bude celkom určite charakterizovať druhé prezidentovanie B. Jeľcina – samostatnou a nekompromisnou zahraničnou politikou nedopustiť ďalšie dotvorenie *jednopolového sveta* podľa scenára USA.

¹ Фадин, А.: Общественное согласие с целом достигнуто. In: Независимая газета, 31. 7. 1996.

² Constitution of the Russian Federation. Moskva 1994, s. 43.

³ Týka sa to i politiky Ruskej federácie voči krajinám SVE. Stručnú charakteristiku základných doktrín vyjadrujúcich politiku Moskvy vo vzťahu k SVE v poslednom období pre zaujímavosť pozri: Akino, Y., Smith Albion, A.: Russia-Ukraine-Visegrad Four: The Kozyrev Doctrine in Action. Institute for EastWest Studies, Prague, New York 1993.

⁴ Пляйс, Я.: Эволюция внешней политики новой России. Observer Moskva, 5/1996, s. 18.

⁵ O tom sa v súčasnosti medzi ruskou odbornou verejnosťou veľa diskutuje. Jeden z pohľadov – názor J. Furmina na rozpad ZSSR – bol prezentovaný v materiáli o výsledkoch prezidentských volieb v Ruskej federácii. Pozri: Mezinárodní politika, 8/1996, s. 4.

⁶ Пляйс, Я.: Эволюция внешней политики новой России, cit. dielo.

⁷ Известия, 2. 1. 1991.

⁸ Орлик, И. И.: Россия и Восточная Европа. Институт международных экономических исследований РАН, Moskva 1993, s. 21.

⁹ Известия, 2. 1. 1992.

¹⁰ Российская газета, 23. 10. 1992.

¹¹ Известия, 9. 8. 1996.